

ԳՐԻԳՈՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԻ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ

ՈՒՇԱԳՐԱՎ ՄԻ ՎԱՎԵՐԱԳԻՐ «ԴԱՎԻԹ-ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ» ՎԵՃԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Ղուկաս կաթողիկոսի մահվանից հետո (1799 թ. դեկտեմբերի 27) իր թեկնածուն առաջարկելով, ցարական Ռուսաստանը առաջին անգամ հետաքրքրություն ցուցաբերեց Էջմիածնի կաթողիկոսական ընտրությանն նկատմամբ¹: Այդ պահից էլ սկիզբ է առնում, պատմագրության մեջ հայտնի, «Դավիթ-Դանիելյան» վեճը:

Ղուկաս Կարնեցու մահվանից հետո առաջացած աթոռակալական վեճը առաջինը չէր հայոց եկեղեցական պատմության մեջ, և առաջին անգամ չէր, որ Էջմիածնում երկու անհատներ կամ հոսանքներ հակադրվում էին իրար²: Սակայն այն տարբերվում էր նախորդ նմանօրինակ վեճերից իր դրդապատճառներով:

Ղուկաս Կարնեցին, իր նախորդի՝ Սիմեոն Երևանցու նման, Աթոռ քարձրանալով որդեգրեց չսփյալոր քաղաքականություն: Նա ազատագրական ձգտումների նկատմամբ զգուշավոր վերաբերմունք ուներ: Թեև

Կարնեցին նույնպես ձգտում էր Ռուսաստանի օգնությամբ ազատագրվելու օտար լծից, սակայն միևնույն ժամանակ ծանր հետևանքներից զերծ մնալու համար, աշխատում էր չքաջահայտել իր ձգտումները իրանական տիրապետող շրջանների մոտ³:

Այդ իսկ պատճառով նոր կաթողիկոսի ընտրության ժամանակ Էջմիածնի միաբանները, հաշվի առնելով Ղուկաս Կարնեցու վարած քաղաքականությունը, և դեպքերի հետագա աննպաստ զարգացումից խուսափելու համար, Հովսեփ Արղությանի անունը չմտցրին թեկնածուների ցանկի մեջ, այլ կանգ առան Կ. Պոլսի պատրիարք Դանիելի վրա⁴:

Դա քաջատրվում է նրանով, որ Հովսեփ Արղությանը, լինելով Ռուսաստանի հայության առաջնորդը, ընդունվում էր որպես ռուսական պետության պաշտոնյա: Նա տարիներ շարունակ ռուսական պաշտոնական

³ Վ. Ռ. Գրիգորյան, Երևանի խանությունը 18-րդ դարի վերջում (1780—1800), Երևան, 1958 թ., էջ 108:

⁴ Արրահամ Զամինյան, Հայոց եկեղեցու պատմություն, Բ մաս, Նոր Նախիջևան, 1909 թ., էջ 141:

¹ Александр Анианский, История Армянской церкви до XIX века, Кппппнев, 1900, стр. 306.

² Լևո, Երկերի ժող. 4-րդ հատ., Երևան, 1984, էջ 118:

շրջաններում և,ր ապրել և ուսաց գործերի հետ շատ անգամ պատերազմի էր գնացել օսմանցիների և պարսիկների դեմ, ուստի և նրա ներկայությունը էջմիածնում, այն էլ որպես կաթողիկոս, անհամոզորժելի կլիներ թե Թուրքիայի և թե Իրանի համար:

Այդ հանգամանքը չէր մտահոգում Հովսեփ արքեպիսկոպոսին: Նա մեծ եռանդով գործի է անցնում և դիմելով իր քարեկամներին, կարողանում է ձեռք բերել ուսաց կայսեր հրովարտակը և սուլթանական բերաթը՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս դառնալու համար: Նա մեծ հանդիսավորությամբ ճանապարհ է ընկնում դեպի Թիֆլիս, որտեղ նրան Մայր Աթոռ ուղեկցելու համար էջմիածնից դիմավորելու էին եկել չորս եպիսկոպոսներ: 1801 թ. փետրվարի 11-ին Արղությանն արդեն Թիֆլիսում էր:

Սակայն դեպքերն այլ ընթացք ունեցան: Հովսեփ Արղությանը մարտի 9-ին Թիֆլիսում մահացավ:

Արղությանը մահվանից առաջ չհասցրեց որևէ կտակ կազմել, սակայն էջմիածնից ժամանած նվիրակ Սիմեոն եպիսկոպոսին հասցրեց հայտնել, որ «իմ կայից դաթարովն Գրիգոր Վարդապետն գիտակ է, ի նմանէ տեղեկացեք»⁵:

Հովսեփի անձնվեր հետևորդներից էր Գրիգոր Աղքիրմանցի վարդապետը՝ նրա աշակերտն ու հավատարիմ անձը:

Սիմեոն եպիսկոպոսը, որը եղել է Հովսեփ կաթողիկոսի խոստովանահայրը, մի գրությամբ տեղեկացնում է, որ կաթողիկոսը կտակել է ինչ-որ մի արկղ հանձնել եղբոր որդուն՝ իշխան Սողոմոնին, «իսկ յայլ ամենայն կային իմ սուրբ Աթոռոյն...»⁶: Հովսեփ Արղությանը կտակել է նաև իր մարմինը թաղել Սիմեոն կաթողիկոսի մոտ՝ էջմիածնում⁷: Սակայն կաթողիկոսական գահը կրտակելու մասին ոչինչ չի ասել:

Հակառակ վերոհիշյալ փաստերին, Աղքիրմանցին Թիֆլիսում լուրեր է տարածում, թե իբր Հովսեփ Արղությանը կաթողիկոսական գահը կտակել է կամ Դավիթ Էմեգեթցի արքեպիսկոպոսին, կամ էլ Կ. Պոլսի նորընտիր պատրիարք Հովհաննեսին⁸:

Թիֆլիսի ուսական գործերի հրամանատար զեներալ-մայոր Լազարևը և լիազոր միևիստր Կովոլենսկին Հովսեփ Արղությանին դիմավորելու եկած նվիրակներին թույլ

չտվեցին սնմիջապես վերադառնալ էջմիածնին: Դա անհրաժեշտ էր այն քանի համար, որպեսզի էջմիածնում չտեղեկանան դեպքերի մասին և ինքնագլուխ ընտրություն չկատարեն:

Հակառակ դավիթականների սպասումների, նվիրակների մամակը ավելի շուտ է հասնում էջմիածին, քան Գրիգոր վարդապետի գրությունը Հովսեփի «կտակի» վերաբերյալ:

Կրկին ընտրություն է կատարվում և հաստատվում Դանիելի թեկնածությունը, 60 օրվա ընթացքում էջմիածին գալու պայմանով⁹:

Դրությունը փոխվում է սյն ժամանակ, երբ Դավիթն ստանում է Գրիգոր Աղքիրմանցու գրությունը, որը գալիս էր համոզելու, թե հզոր աշակիցներ կան իր թեկնածությունը հաջողացնելու համար¹⁰:

Դավիթի կողմնակիցները շտապում են հայտնել Երևանի սարդարին, որ Ներսես վարդապետ Աշտարակեցին ուսական կառավարության գործիք է և խոստացել է Ռուսաստանի կառավարող շրջաններին, Դանիելի կաթողիկոս դառնալուց հետո դյուրացնել նրանց մուտքը Երևան¹¹:

Ընտրության պահին Դանիելը գտնվում էր Եվդոկիայում (Թոքաթ) և տեղեկություն չունեի այդ խառը իրավիճակից, ուստի Ներսես վարդապետ Աշտարակեցին Դանիելին իր ընտրության մասին տեղյակ պահելու և էջմիածին ուղեկցելու համար մի պահ անգամ չհապաղեց, և մեծ շուքով ճանապարհ ընկավ դեպի Եվդոկիա:

Եվդոկիայից էջմիածին հասնելու համար շքախումբը պետք է անցներ Էրզրումով, ուստի Գրիգոր Աղքիրմանցին Դավիթ արքայազնի անունից մի գրություն է ուղարկում Էրզրումի վալի Բաթթալ Հուսեյն փաշային, խնդրելով ձեռքակալել Դանիելին: Նպատակն այն էր, որ Դանիելը սահմանված ժամկետում չկարողանա հասնել էջմիածին:

Սակայն Դանիել արքեպիսկոպոսը, տեղեկանալով այդ խարդավանքի մասին, որոշում է շրջանցել Էրզրումը և էջմիածին հասնելու համար ընտրում է ավելի հեռավոր, սակայն անվտանգ ճանապարհ¹²:

Բաթթալ փաշային հղած մամակի վերաբերյալ Գրիգոր Աղքիրմանցին տեղեկացնում է Կ. Պոլսի պատրիարք Հովհաննես արքեպիսկոպոսին, նշելով, որ իր վաղեմի

⁵ Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, Բ հատոր, Գ գիրք, Պկրուք. 1960, էջ 3278:

⁶ Դիան հայոց պատմության, գիրք Ե, էջ 96:

⁷ Մատնադարան, կթղկ. դիվան, թղթ. 10, վավ. 72:

⁸ Ազգապատում, նշված աշխ., էջ 3280:

⁹ Ազգապատում, նշված աշխ., էջ 3282:

¹⁰ Լեո, նշված աշխ., էջ 122:

¹¹ Ազգապատում, նշված աշխ., էջ 3283:

¹² Դիան հայոց պատմության, գիրք Ե, էջ 104:

բարեկամ Բաթթալ Հուսեյն փաշային խրճորել է ձերբակալել Դանիելին¹³։ «Դիվան հայոց պատմության» մեջ կարդում ենք, որ Գրիգոր վարդապետը «Լազրովի ձեռամբն Բաթթալ փաշային մարդ է հղյալ զի ըմբռնեցեղ զԴանիել»¹⁴։

Թիֆլիսից Դավիթ քահանա Տեր-Օհանյանը հայտնում է Դավիթ արքեպիսկոպոսին, որ Դավիթ արքայորդին նամակ է ցրել Կարնո Բաթթալ փաշային¹⁵։

Եվ իրոք, այդ գրությունն ուղարկել է Դավիթ արքայազնը, որի մասին է վկայում ոչ միայն Տեր-Օհանյանը, այլ նաև հենց նամակի կնիքն ու ստորագրությունը¹⁶։

Ըստ Դիան հայոց պատմության, նամակատարն այն ժամանակ է հասնում Էրզրում, երբ Բաթթալ Հուսեյն փաշան արդեն մահացած է լինում¹⁷։

Բաթթալ Հուսեյն փաշային գրված նամակում խոսքով կերպով շարադրված է վերը նշված դեպքերի նկարագրությունը։ Նամակից տեղեկանում ենք այն խառնաշփոթ իրավիճակի մասին, որը տիրում է Հովսեփ Արղության մահվանից հետո։ Վավերագիրը տեղեկություն է հաղորդում Հովսեփ Արղության մահվան և Գրիգոր վարդապետի կողմից միտումնավոր կերպով հորինված կտակի մասին, ըստ որի կաթողիկոսական գահը պետք է հանձնվեր կամ Դավթին, կամ Կ. Պոլսի պատրիարք Հովհաննես արքեպիսկոպոսին, իսկ Ռուսաստանի հայոց առաջնորդության իրավունքը՝ Գրիգոր Աղքիրմանցուն։

Նամակը գրված է թուրքերեն, պարսկական շեքասթե գրելաձևով, որը քիչ է հանդիպում թուրքերեն վավերագրերում։

Վավերագիրը անթվակիր է, սակայն բովանդակությունը հուշում է, որ այն պետք է գրված լինի 1801 թ. ապրիլի սկզբին։ Նամակի վրա կա հայերեն համառոտ մակագրություն բովանդակության մասին։

Այս բովանդակալից և փաստական տրվյալներով հարուստ նամակը, ինչպես նաև նմանօրինակ պարսկերեն և թուրքերեն փաստաթղթերը, որոնց այլ աղբյուրների հետ զուգահեռ ուսումնասիրությունը մեծ չափով կարող է նպաստել պատմական այս

կարևոր ժամանակաշրջանի առավել քաղաքականի նետազոտմանը, մեծ մասամբ դուրս են մնացել պատմաբանների տեսադաշտից։

Փորձելով վերծանել նամակը, ստորև հետազոտողների ուշադրությանն ենք ներկայացնում նրա թարգմանությունը։

Մեծապատիվ, հարգարժան, փառապանծ և կատարելության աստիճանը հասած պարոն։

Հարգանքի տուրք մատուցելով և ամենայն բարիք մաղթելով, նշում եմ, որ ինչպես լրսել և տեղեկացել եք, մեծաշուք Հովսեփ Կաթողիկոսը երկու բարձր տերությունների ցանկությանը և մեծափառ հրամանի համաձայն արժանանալով Էջմիածնի վանքի կաթողիկոսության պատվին, նշանակվել է որպես ամենայն հայոց հայրապետ։

Վսեմափայլ կաթողիկոսը այստեղ գալով, ճակատագրի քերմամբ ինձօրյա անկողնային հիվանդությունից հետո տասներորդ օրը կատարյալ գիտակցությամբ կտակ թողնելով, լքելով անցողիկ կյանքը, շտապեց գնալ հանդերձյալ աշխարհ։ Հովսեփ Կաթողիկոսը հարգարժան Գրիգոր վարդապետին փոխանորդ դարձնելով նշանակեց Ռուսաստանի հայության առաջնորդ, իսկ Էջմիածնի վանքի կաթողիկոսությունը կտակեց հանձնել կամ Դավիթ արքեպիսկոպոսին, որն անցյալ տարի հանգուցյալ կաթողիկոսի համար հաստատման հրովարտակ էր ստացել, կամ Կ. Պոլսի պատրիարք Հովհաննես արքեպիսկոպոսին։

Դավիթ արքեպիսկոպոսի Էջմիածնում գտնվելու առիթով նրա կաթողիկոսության հարցը բազմիցս քննարկվել է։ Այս միջոցիմ Էջմիածնից մի քանի հոգևորականներ մեզ մոտ են ուղարկել երկու վանականի, որոնք համառորեն Դանիել արքեպիսկոպոսի Թոքաթից վերադառնալը և կաթողիկոս օծվելն են պահանջում։

Ձերդ վսեմափայլությունը լսել և տեղյակ է, որ վերոհիշյալ արքեպիսկոպոսը երկու տիեզերահոչակ թագավորների կողմից մերժված և աքսորված է եղել։ Չնայած դրան, հանգուցյալ կաթողիկոսը այստեղ գալով՝ մի գրությամբ Դանիել արքեպիսկոպոսին նշանակել է Թոքաթի հայոց առաջնորդ, որպեսզի մինչև իր կյանքի վերջը այնտեղ մնա։

Քանի որ երկու տիեզերահոչակ թագավորների կողմից վտարված և աքսորված անձին կաթողիկոս նշանակելը հակասում է երկու բարձրաշուք տերությունների կամքին, ուստի հանգուցյալ կաթողիկոսի կտակն ի կատար ածելու նպատակով այսու դիմելով

¹³ Մատենադարան, կթղկ. դիվան, թղթ. 11, վավ. 42 (հմմտ. Դիան հայոց պատմության, գիրք Ե, էջ 94)։

¹⁴ Դիան հայոց պատմության, գիրք Ե, էջ 104։

¹⁵ Մատենադարան, կթղկ. դիվան, թղթ. 11, վավ. 45։

¹⁶ Մատենադարան, կթղկ. դիվան, թղթ. 11, վավ. 51։

¹⁷ Դիան հայոց պատմության, գիրք Ե, էջ 104։

մեծապատիվ, հարգարժան և իմաստալիտ Բաթթալ Հուսեյն փաշային, աղերսագին խնդրում եմ մամակս ստանալուց անմիջապես հետո գրություններս գրաքերիս հետ ուղարկեք բարձրաստիճան փաշայի մոտ, և երբ Դանիել արքեպիսկոպոսը կգա Էրզրում, նրան ձերբակալեք և բանտարկեք: Եվ մինչև մեծափառ արքայից և բարձրաստիճան վեզիրից պատասխան տունալը թույլ չտաք, որ նա որևէ տեղ գնա: Խնդրում եմ այս հարցում Ձեր օգնությունն ու աջակցու-

թյունը չզրանալ: Վերոհիշյալ Դանիել արքեպիսկոպոսի գալը համարելով երկու մեծ տերությունների կամքին հակառակ, ձեռնամուխ եղա այս բարեկամական մամակի շարադրմանը: Աստծով Աղալո բեկի ժամանումով մեր գրությունների հավաստիությունը կհաստատվի: Մշտապես մաղթում եմք Ձեզ երջանկություն և առողջություն:

Վրաց թագաժառանգ՝ ԴԱՎԻԹ ԽԱՆ

